

УДК 343.156.7

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК СКАСУВАННЯ АБО ЗМІНИ СУДОВИХ РІШЕНЬ НА ПІДСТАВАХ НЕПРАВИЛЬНОГО ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ ТА НЕВІДПОВІДНОСТІ ПРИЗНАЧЕНОГО ПОКАРАННЯ ТЯЖКОСТІ ЗЛОЧИНУ ТА ОСОБИ ЗАСУДЖЕНОГО

Зіновія СУХОВЕРСЬКА,

аспірант

Львівського національного університету імені Івана Франка

АНОТАЦІЯ

У статті на підставі аналізу доктрини кримінального процесуального права та судової практики досліджено особливості процесуального порядку скасування або зміни судових рішень через неправильне застосування кримінального закону та невідповідності призначеного покарання тяжкості злочину й особи засудженого.

Ключові слова: застосування норм, судові рішення, невідповідність призначеного покарання тяжкості злочину, зміна судових рішень.

PROCEDURAL ORDER OF CANCELLATION OR CHANGE OF JUDGMENTS ON GROUNDS OF INCORRECT APPLICATION OF A CRIMINAL LAW AND INCONSISTENCY OF THE PUNISHMENT IMPOSED ON THE CRIME SEVERITY AND THE PERSON CONVICTED

Zinoviia SUKHOVERSKA,

Postgraduate Student

of Ivan Franko National University of Lviv

SUMMARY

In this article, based on the analysis of the doctrine of criminal procedural law and judicial practice, the features of the procedural order of cancellation or change of court decisions on the grounds of misuse of the criminal law and inconsistency of the punishment imposed on the gravity of the crime and the person of the convicted person are investigated.

Key words: application of norms, judicial decision, inconsistency of punishment for gravity of crime, change of court decisions.

Постановка проблеми. Перевірка законності та справедливості судових рішень у судах вищих інстанцій є важливою складовою частиною судочинства в Україні. Положеннями Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) сформовано низку критеріїв перевірки законності, обґрунтованості та справедливості таких рішень. До числа таких критеріїв, вичерпний перелік яких наведений у ст. 409 КПК України, належить і неправильність застосування кримінального закону, а також невідповідність призначеного покарання тяжкості злочину й особи засудженого. Водночас необхідно зазначити, що окреслені випадки настільки тісно пов'язані між собою, що їх не завжди можна виокремити. Так, наприклад, неправильне застосування закону є наслідком неправильного тлумачення загальної норми закону або норми закону, що передбачає конкретні ознаки складу злочину, у свою чергу, неправильне застосування закону нерідко призводить до призначення покарання, що не відповідає тяжкості злочину й особи засудженого.

Стан дослідження. Зазначимо, що дослідженню визначених у ст. ст. 409, 413, 414 та 438 КПК України підстав для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції та, відповідно, судом касаційної інстанції не приділено достатньо уваги в сучасній кримінально-процесуальній науці. Ці питання здебільшого вивчалися окремими авторами лише фрагментарно під час аналізу проблемних питань стадії апеляційного та касаційного провадження. Зокрема, деяким проблемним аспектам досліджуваної теми присвячені праці таких учених-процесуалістів: Н.Р. Бобечка, В.М. Ва-

силаша, А.Д. Дзюрбела, О.Ю. Костюченко, В.Т. Маляренка, Т.В. Шевченка, В.І. Теремецького, С.І. Беззубова, В.Л. Головова, В.Т. Нора, О.Н. Палієвої, А.Н. Разінкіної, Т.В. Сахарук, Н.В. Сидорової, Н.С. Чувашової.

Метою та завданням статті є з'ясування особливостей процесуального порядку скасування або зміни судових рішень на підставах неправильного застосування кримінального закону та невідповідності призначеного покарання тяжкості злочину та особи засудженого.

Виклад основного матеріалу. Спершу варто зазначити, що лише справедливо призначене покарання може сприяти попередженню злочинів. У цьому аспекті покарання за вчинений злочин повинно відповідати загальним засадам призначення покарання, і наскільки ці засади будуть правильно прописані в законі, правильно застосовані судом, настільки справедливим можна визнати призначене на їх підставі покарання [2, с. 12]. Вести мову про справедливість судового рішення неможливо без встановлення істини в кримінальній справі. Зокрема, на цю особливість звертав увагу В.Т. Нора, який зауважив, що встановлення істини в кожній кримінальній справі є метою такої діяльності, її успішним результатом, без досягнення яких не можливе вирішення завдань кримінального судочинства. Тому досягнення в ньому об'єктивної істини – це і мета діяльності органів, на які покладено вирішення завдань кримінального судочинства, і принцип (засада) кримінально-процесуального права. Принцип істини – незмінний і незамінний фундамент, основа правосуддя в кримінальних справах. Без нього правосуддя неможливе. Без

нього воно втрачає свою конститутивну ознаку – справедливості [3, с. 4].

Якщо звернутися до змісту КПК України, доводиться констатувати, що, на жаль, законодавець, хоча й оперує такою категорією, як справедливість судового рішення (ст. ст. 337, 410, 414 КПК України), проте належно не розкриває її змісту, натомість встановлює такі вимоги до судових рішень, як законність, обґрунтованість і вмотивованість (ст. 370 КПК України). У ракурсі встановлення відповідності ступеня тяжкості кримінального правопорушення й особи обвинуваченого (ст. 414 КПК України) акцентується увага саме на несправедливості покарання через м'якість або через суворість.

На відміну від законодавця, представниками кримінально-правової науки вироблено усталений підхід до тлумачення справедливості призначеного покарання, що, за загальним правилом, повинно відповідати тяжкості вчиненого злочину, особі винного, обставинам, що обтяжують та пом'якшують покарання, та сприймається таким державою, суспільством, потерпілим і обвинуваченим [4, с. 313].

Більш конкретизований підхід до перевірки справедливості судового рішення висловлює Н.Р. Бобченко, на думку якого ця діяльність передбачає перевірку: 1) відповідності обраного судом заходу процесуального примусу ступеню тяжкості злочину, у скоєнні якого підозрюється чи обвинувачується особа, та самій особі, щодо якої його застосовано; 2) відповідності призначеного покарання ступеню тяжкості злочину, особі засудженого й обставинам, що пом'якшують і обтяжують покарання; 3) відповідності застосованих примусових заходів виховного характеру ступеню тяжкості злочину й особі неповнолітнього; 4) відповідності застосованого примусового заходу медичного характеру ступеню тяжкості суспільно-небезпечного діяння й особі, яка його вчинила, у стані неосудності чи обмеженої осудності, або вчинила злочин у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку чи під час відбування покарання [5, с. 344].

Акцентував увагу на проблемі справедливості покарання і Конституційний Суд України в рішенні від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004, вказавши на те, що окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому злочину; категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин має відповідати злочину. Окрім того, покарання має перебувати в справедливому співвідношенні з тяжкістю й обставинами скоєного й особою винного [6].

Варто також вказати на те, що Пленум Верховного Суду України у своїх постановках неодноразово звертав увагу суддів на необхідність індивідуалізації покарання з урахуванням ступеня тяжкості, обставин учинення злочину, його суспільно небезпечних наслідків і відомостей про особу винного. Саме тому призначення покарання, яке не відповідає ступеню тяжкості вчиненого злочину і відомостям про особу винного, є підставою для скасування чи змінення вироку [7]. Це стосується як основного, так і додаткового покарання. Отже, призначення несправедливого, тобто такого, що не відповідає вимогам кримінального процесуального закону, покарання свідчить про несправедливість вироку загалом.

Незважаючи на чітко сформульовані та належним чином обґрунтовані позиції Конституційного Суду та Верховного суду України, спрямовані на попередження помилок у застосуванні кримінального закону та призначенні покарання, співрозмірного тяжкості злочину й особі засудженого судами нижчих інстанцій, на практиці все ж спостерігаються численні приклади неврахування вказаних рекомендацій, що й призводить до скасування або зміни судових рішень. Так, Колегія суддів Судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Львівської області, розглянувши у відкритому судовому засіданні кримінальну справу № 462/222/16-к від 20 травня 2016 р. про обвинувачення К. у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 389 Кримі-

нального кодексу (далі – КК) України, скасувала вирок суду першої інстанції, який неналежно врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину, обставини справи і під час призначення покарання необґрунтовано застосував норми ст. ст. 75, 76 КК України, помилково ухвалив рішення про звільнення обвинуваченого від відбування покарання з випробуванням. Водночас колегія суддів погодилася з тим, що К. ухилився від відбування призначеного реального покарання за вироком суду у виді громадських робіт і скоїв новий злочин. Наведене свідчить про те, що покарання, призначене К. за вироком Закарпатського районного суду м. Львова від 15 вересня 2015 р., не досягло своєї мети, яка полягала у виправленні К. та запобіганні вчиненню ним нових злочинів [8]. Отже, суд апеляційної інстанції під час скасування рішення суду першої інстанції керувався тим, що призначене покарання повинно бути необхідним і достатнім для виправлення засудженого і для попередження нових злочинів.

Наглядним прикладом процесуального порядку зміни судових рішень на підставі невідповідності призначеного покарання тяжкості злочину та особі засудженого є також справа, в якій Колегія суддів Судової палати в кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, розглянувши в судовому засіданні кримінальне провадження за касаційними скаргами засудженого «Особи 2» та захисника «Особи 1» на вирок Сквирського районного суду Київської області від 9 червня 2015 р. та ухвалу Апеляційного суду Київської області від 2 вересня 2015 р. щодо «Особи 2», яку визнано винуватою у вчиненні кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 121 КК України, та призначено покарання 5 років позбавлення волі, постановила касаційні скарги засудженого «Особи 2» та захисника «Особи 1» задовольнити частково, а вироки попередніх інстанцій змінити, і на підставі ст. 69 КК України покарання за ч. 1 ст. 121 КК України «Особи 2» пом'якшити до 3-х років позбавлення волі. Водночас суд касаційної інстанції підтвердив правильність кваліфікації діянь обвинуваченого за ч. 1 ст. 121 КК України та встановив, що доводи касаційних скарг про суворість призначеного покарання засудженому є обґрунтованими [9]. Із наведених прикладів судової практики простежується чіткий припис щодо необхідності врахування основних критеріїв індивідуалізації покарання, а саме: ступеня тяжкості вчиненого злочину; особи винного; обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Відповідність призначеного покарання ступеню тяжкості вчиненого злочину впливає із принципу правової держави, із суті конституційних прав і свобод людини і громадянина, зокрема, права на свободу, яке не може бути обмеженим, крім випадків, передбачених Конституцією України. А тому міра обраного судом покарання повинна відображатися в справедливому співвідношенні з тяжкістю й обставинами злочину. Окрім того, під час визначення ступеня тяжкості вчиненого злочину судам необхідно виходити із класифікації злочинів, критерії якої визначені ст. 12 КК України (невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі, особливо тяжкі), а також з особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали тощо). Найбільш змістовним, на нашу думку, є визначення ступеня тяжкості вчиненого злочину, запропоноване В.М. Василяшем, як індивідуальної характеристики суспільної небезпеки вчиненого особою злочину, яка визначається особливостями конкретного злочину й обставинами його вчинення, а саме характером діяння, тяжкістю наслідків, що настали (характер і розмір завданої шкоди чи збитків), формою і видом вини, мотивом, метою вчинення злочину, кількістю епізодів злочинної діяльності, роллю кожного зі співучасників вчинення злочинів, часом, місцем,

способом, зняряддям, засобами й обставкою скоєння злочину [10, с. 254].

Що стосується особи винного, то судам варто враховувати позитивні і негативні характеристики особи (соціальні, фізичні, психічні тощо), які мають кримінально-правове значення (ст. 65 КК України). У свою чергу, врахування обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання, повинно здійснюватися судом відповідно до ст. ст. 66 і 67 КК України.

На відміну від невідповідності призначеного покарання тяжкості злочину й особі засудженого, що передусім пов'язане з неврахуванням критеріїв індивідуалізації покарання, і, як наслідок, ухваленням несправедливого щодо особи обвинуваченого рішення, неправильне застосування кримінального закону передусім пов'язане з порушенням нормативно визначених принципів кримінально-правової кваліфікації, тобто безпосередньо пов'язане із застосуванням і тлумаченням норм права. Зокрема, це чітко простежується в змісті ст. 413 КПК України, відповідно до якої неправильним застосуванням закону України про кримінальну відповідальність, що призводить до скасування або зміни судового рішення, є: 1) незастосування судом закону, який підлягає застосуванню; 2) застосування закону, який не підлягає застосуванню; 3) неправильне тлумачення закону, яке суперечить його точному змісту; 4) призначення більш суворого покарання, ніж передбачено відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність [7].

Не випадково, у своїх Висновках Верховний суд України акцентував увагу на тому, що однією зі стадій застосування права є стадія визначення (встановлення) тієї норми закону, яка охороняє права, свободи й інтереси особи і встановлює відповідальність за посягання на них, а саме вид і міру юридичної відповідальності. Саме на цій стадії відбувається вибір такої норми, з'ясовуються її зміст, форма та чинність, визначається редакція норми, яка діяла на момент скоєння посягання, встановлюється її дія в часі, просторі та за колом осіб. Підставами для застосування норми закону є скоєння злочину, фактичні обставини якого й зумовлюють її вибір. Коли фактичні обставини діяння й норма права, яка передбачає кримінальну відповідальність за його скоєння, встановлені правильно, однак неправильно обрана форма закону – застосована не та частина статті закону чи редакція статті, яка була нечинною на момент злочину, або ж не давала підстав для застосування її зворотної дії в часі, то таке застосування закону про кримінальну відповідальність є протиправним [11].

А.Д. Дзюрбел висловив слушну, на наш погляд, позицію, що помилки, які проявилися в неправильному застосуванні кримінального закону в процесі провадження в кримінальних справах, є зазвичай наслідком однобічності і неповноти проведеного розслідування, через що обставини, які впливають на кваліфікацію злочинного діяння, з потрібною повнотою не виявляються, тому наявні помилки в юридичній оцінці злочину [12, с. 167].

Висновки. Отже, аналіз наукових поглядів та прикладів судової практики дає всі підстави для того, щоб вести мову про відносну відокремленість таких підстав для скасування або зміни судових рішень, як неправильне застосування кримінального закону та невідповідність призначеного покарання тяжкості злочину й особі засудженого. Проте необхідно зазначити, що в процесі розроблення правових позицій Судова палата в кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ 3 червня 2016 р. вказала на те, що в разі виявлення порушення кримінального закону під час призначення особі покарання суд апеляційної інстанції у своїх висновках повинен вказувати на дві підстави для зміни або скасування вироку, як-от: неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність та невідповідність призначеного покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення й особі засуджено-

го [13]. З даною позицією важко погодитися. Хоча в окремих випадках невідповідність призначеного покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення й особі засудженого, справді, може бути наслідком неправильного застосування закону України про кримінальну відповідальність, проте за своєю правовою природою невідповідність призначеного покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення порушує принцип справедливості покарання, натомість неправильне застосування кримінального закону порушує вимогу щодо законності судового рішення.

Список використаної літератури:

1. Аналіз стану здійснення судочинства в I півріччі 2016 р. (за даними судової статистики). URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/169EB9789B839EF9C2257B4B002E5ABD](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/169EB9789B839EF9C2257B4B002E5ABD).
2. Сахарук Т.В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Х., 2006. 226 с.
3. Нор В.Т. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація. Часопис Національного університету «Острозька академія. Серія «Право». 2010. № 2. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10nvtdpr.pdf>.
4. Наумов А.В. Российское уголовное право: курс лекций в 2-х томах. М.: Юрид. лит., 2004. Т. 1: Общая часть. 3-е изд., перераб. и доп. 496 с.
5. Бобченко Н.Р. Система перегляду судових рішень у кримінальному судочинстві України та засади, на яких вона ґрунтується. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XV регіональної науково-практичної конференції (4-5 лютого 2009 р.). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2009. С. 342-346.
6. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-пн/2004. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-13. Ст. 88.
8. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57799836>.
9. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56581906>.
10. Василяш В.М. Підстави призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, та деякі проблеми встановлення їх у судовій практиці. Університетські наукові записки. 2008. № 3. С. 250-257.
11. Висновки Верховного Суду України, викладені в рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 400-12 КПК України 1960 р., за I півріччя 2013 р. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/EEB03ED50DC3DA2FC2257BD000297F93](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/EEB03ED50DC3DA2FC2257BD000297F93).
12. Дзюрбел А.Д. Неправильне застосування кримінального закону при провадженні у кримінальних справах. Університетські наукові записки. 2010. № 1 (38). С. 164-167.
13. Про правові позиції судової палати у кримінальних справах ВССУ за 2015 р. URL: <http://oda.court.gov.ua/userfiles/file/sud1590/News/Pravovi%20pozicii%20y%20kriminalnich%20spravach%202015.PDF>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Суховерська Зіновія Зеновіївна – аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Sukhoverska Zinoviia Zenoviivna – Postgraduate Student of Ivan Franko National University of Lviv

zenoviia26@gmail.com